

# Democratie, media en de rol van de intellectuelen

Hans Verstraeten

Hoofddocent Communicatiewetenschap, VUB

**De 'kloof' tussen burger en politiek en de mediatisering van de politiek liggen in elkaars verlengde. De 'kloof' dichten is trouwens niet alleen de taak van politici, maar ook van intellectuelen. Wetenschappers hebben in onze informatiemaatschappij de sociale taak samenlevingsproblemen te analyseren en machtsstructuren bloot te leggen.**

Sedert de 'zwarte zondag' van november 1991 wordt er zeer veel geschreven en gedebateerd over de 'kloof tussen de burger en de politici'. Toen is namelijk via een eenmalige gebeurtenis (een verkiezingsuitslag) een politieke tendens die al veel langer aan het woekeren was, pijnlijk aan de oppervlakte gekomen. Sederdien hebben ook de gevestigde politieke partijen het probleem op hun agenda geplaatst. Zij proberen allerlei strategieën uit om de kiezers terug naar zich toe te halen. Naar aanleiding van de kloof en de pogingen tot een herstel van vertrouwen wil ik een aantal discussiestellingen naar voor brengen i.v.m. democratie, media en vooral de rol van de intellectuelen.

## **De kloof ...**

Verscheidene observators hebben erop gewezen dat de politieke wereld zelf een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid draagt in het ontstaan van de kloof tussen burger en politiek. Zo zou men kunnen stellen dat het succes van extreem-rechts niet zozeer te wijten is aan de handige politieke strategie van de extreem-rechtse partijen zelf, maar vooral aan het gebrekkige beleid van de politieke partijen die al die jaren voordien de macht in handen hadden. Ikzelf heb

trouwens ook uitspraken in die zin gedaan [1]. Een dergelijke analyse lijkt me ook nu nog zeer terecht. Alleen wordt daarmee niet alles gezegd, en wat wél gezegd wordt, zou wel eens averechtse gevolgen kunnen hebben.

Door voortdurend de aandacht te vestigen op de verantwoordelijkheid van de gevestigde politici loopt men een zeer groot risico dat de politieke apathie bij het publiek nog toeneemt. De politieke schandaalsfeer van de voorbije maanden versterkt die tendens uiteraard nog. Hoe meer die - op zich wel juiste, maar onvolledige - analyse door 'progressieve intellectuelen' herhaald wordt, hoe liever de vertegenwoordigers van extreem-rechts dat horen. Het is immers precies uit dat soort redeneringen dat zij het meest munt kunnen slaan, want de politieke apathie is nu eenmaal de voedingsbodem bij uitstek voor hun expansie. Bovendien dreigen in zulke sfeer alle politici over dezelfde kam te worden geschooren. Met een dergelijke, al te gemakkelijke redenering is de democratie zeker niet gediend. Onlangs hebben een aantal politici zich dan ook terecht tegen die redenering verzet.

Daarenboven lijkt het probleem de laatste tijd, mede als gevolg van de Augusta- en andere schandalen, alsmear meer een 'gepersonaliseerd'

probleem te worden. De indruk wordt gewekt dat het probleem volledig kan worden opgelost door het vervangen van het politieke personeel (corrupte politici vervangen door integere, ouderen door jongeren, enz.). De kloof tussen burger en politiek is echter niet zozeer een probleem van kwaliteit van het politieke personeel. Ze is in wezen een gevolg van een 'structureel' politiek probleem, met name de 'depolitiserings' van de politiek. De laatste decennia hebben de verkozen politici steeds meer macht uit handen moeten geven ten voordele van economische machtscentra, die bovendien in toenemende mate internationaal georganiseerd zijn. Daardoor blijft het politieke beleid van de overheid in vele gevallen beperkt tot het achternaahollen of mooi praten van beslissingen die werden genomen in de gesloten cenakels van de internationale economische machtscentra. Het is dit structureel probleem dat de kwaliteit van de democratie ondermijnt en de wezenlijke oorzaak is van de kloof tussen politici en burgers. Het zal meteen duidelijk zijn dat het probleem niet door een simpele personeelwisseling of zelfs een politieke herverkaveling kan worden opgelost.

#### ... en de intellectuelen

In een dergelijke context brengt het geen aarde aan de dijk alleen de politici te viseren. Er is trouwens meer aan de hand. Niet alleen politici, maar ook de 'intellectuelen' dragen verantwoordelijkheid. Met intellectuelen bedoel ik hier meer in het bijzonder (de stelling van Gramsci indachtig dat iedereen weliswaar intellectueel is, maar dat niet iedereen de sociale functie van intellectueel heeft) die categorie van mensen die van overheidswege betaald worden om aan wetenschappelijk onderzoek te doen. Uiteraard zijn er nog heel wat andere categorieën van mensen onder de noemer intellectuelen te rangschikken, maar ik beperk me hier tot de bovengenoemde categorie omdat ik daar zelf toe behoor en er dus het meest vertrouwd mee ben; bovendien geef ik er de voorkeur aan eerst voor eigen drempel te vegen. Als media-onderzoeker behoor ik tot de 'humane wetenschappen' (what's in a name? Zijn er ook niet-humane wetenschappen?). Ik formuleer mijn bedenkingen dan ook vanuit die achter-

grond.

Wordt het niet de hoogste tijd dat ook het academische milieu zich eens afvraagt wat zijn rol is in het dichten of verbreden van de kloof? Is onze rol alleen maar beperkt tot die van observator, die vanop de zijlijn het maatschappelijke spel gadeslaat en 'kritisch' becommentarieert? Of zijn we daarentegen medespelers in het spel? Mijn standpunt op dat vlak is duidelijk: in de maatschappelijke context van vandaag kan geen enkele maatschappelijke groep zich nog de luxe veroorloven zelfs maar te denken dat ze geen deel uitmaakt van het spel. Ik pleit er dan ook voor dat academische intellectuelen niet alleen zouden wijzen op de kloof waar de politici mee zitten, maar zich ook meer zouden bezighouden met de kloof waar ze zelf mee zitten. Hoe zit het namelijk met de discrepantie tussen de mooie principes i.v.m. wetenschappelijk onderzoek die op plechtige academische zittingen telkens weer te horen zijn en de reële praktijk van het onderzoek zelf? Worden de onderzoeksvragen niet meer en meer bepaald door de financiële sponsors en institutionele opdrachtgevers, met als gevolg dat het wetenschappelijk onderzoek grotendeels gedomineerd wordt door onmiddellijk renderend marktgericht, of in het beste geval beleidsgericht onderzoek? Het politieke milieu wordt vaak verweten dat het zich te veel inlaat met interne machtsspelletjes. Maar wordt ook in het intellectuele milieu niet zeer veel energie verspild aan interne machtspolitiek, waarbij vaak meer aandacht gaat naar het aandikken van het eigen wetenschappelijk dossier (vaak ten koste van het werk van ondergeschikten) dan naar de kwaliteit van het onderzoek zelf? En zijn het alleen maar politici die zo graag media-aandacht krijgen?

Dit zijn slechts enkele vragen waarover het academische milieu zich eens grondig zou moeten bezinnen. Daarmee wil ik zeker niet suggereren dat het wetenschappelijk onderzoek in zijn geheel op al die gebieden in gebreke zou blijven (dat zou eenzelfde veralgemening zijn als alle politici over dezelfde kam scheren). Ook hier is een genuanceerde analyse broodnodig. Toch is het duidelijk dat de tendensen die ik hierboven heb beschreven zich de laatste jaren alsmat sterker

doorzetten en aan de basis liggen van een toenemende kloof tussen de intellectuelen en de burger. Uiteraard kan er uitvoerig over gediscussieerd worden hoe groot die kloof dan wel is, maar dat er een kloof is, lijkt mij wel vast te staan. Zolang het intellectuele milieu met die kloof (hoe groot of hoe klein dan ook) af te rekenen heeft, betekent dat dat ook de intellectuelen mede verantwoordelijk zijn voor die andere kloof, die tussen burger en politiek. Wie bovendien een beetje vertrouwd is met het wetenschappelijk onderzoek in de humane wetenschappen, weet dat een dergelijke bezorgdheid bij heel wat onderzoekers leeft. In vrijwel alle gesprekken die ik de laatste jaren met collega-onderzoekers heb gevoerd, kwamen de hierboven geformuleerde vragen steeds weer aan bod. Alleen blijft die bezorgdheid te zeer beperkt tot de 'back stage'-sfeer van de academische wandelingen en dringt ze onvoldoende door tot de officiële agenda, terwijl het probleem toch dringend eens 'on stage' zou moeten besproken worden.

Het feit dat nogal wat onderzoekers met deze problematiek bezig zijn, toont tevens aan dat het ook hier niet om een gepersonaliseerd probleem gaat: het heeft weinig of niets te maken met de gebrekkige kwaliteit of de eventuele slechte bedoelingen van het intellectuele personeel. De wettelijke oorzaak is ongetwijfeld het reeds zo vaak vernoemde gebrek aan financiële middelen waarmee het wetenschappelijk onderzoek (en vooral dan het onderzoek in de humane wetenschappen) reeds lang te kampen heeft. Alle universiteiten moeten de laatste tijd zoveel energie besteden aan crisismanagement om te kunnen overleven dat er nog nauwelijks tijd overblijft om aan diepgaande kritische zelfreflectie te doen. Voor wie een klein beetje oog heeft voor de politieke economie van het wetenschappelijk onderzoek is het snel duidelijk dat het wetenschappelijk onderzoek zich vaak noodgedwongen richt op onderzoeksvragen die op de 'vrije markt' van onderzoeksgelden vrij gemakkelijk te financieren zijn. Daardoor dreigt echter een intellectuele 'crisis-habitus' te ontstaan, waarbij men zich niet langer de vraag wenst te stellen welke implicaties eraan verbonden zijn voor de inhoud en de kwa-

liteit van het wetenschappelijk onderzoek. En dat gebeurt net op een moment van maatschappelijke en wetenschappelijke crisis, waarbij precies dergelijke inhoudelijke vragen de meeste aandacht zouden moeten krijgen.

#### **Wat te doen?**

De hierboven geschetste kloof tussen de intellectuelen en de burger mag zeker niet verward worden met het ivoren toren-beeld dat zeer vaak gebruikt wordt i.v.m. het wetenschappelijk onderzoek. Dat beeld is veelal gebaseerd op het weinig toegankelijke jargon dat door wetenschappers gehanteerd wordt en dat grotendeels door een degelijke wetenschapsvoorlichting kan worden verholpen. De kloof die hier bedoeld wordt, is niet van die aard dat ze door een dergelijke voorlichting kan worden gedicht. De oorzaak ervan is immers niet te zoeken in het wetenschappelijk taalgebruik, maar ligt vooral op het niveau van de sociale functie van de wetenschappelijke bedrijvigheid. Het is dan ook vooral op dat vlak dat ik een aantal dingen ter discussie wil stellen, die ik hier onder de ietwat pompeuze titel 'wat te doen?' heb samengebracht.

Als we het hebben over de sociale functie van intellectuelen, moeten we eerst en vooral beknoppt aangeven welke de grote maatschappelijke problemen van vandaag zijn. Vervolgens kunnen wij verduidelijken welke rol intellectuelen daarin (kunnen) spelen. Zeer synthetisch en schematiserend kunnen vier globale maatschappelijke probleemvelden vermeld worden. Het eerste daarvan is de sociaal-economische kwestie: het probleem van de dualisering van onze maatschappij in de haves en have-nots, zowel intern in onze westerse maatschappij (de werkloosheid is daarvan de duidelijkste illustratie) als op wereldvlak (cf. de ongelijke economische machtsverhoudingen, zowel Noord-Zuid als Oost-West). Het tweede probleemveld is de wereldomvattende ecologische problematiek in al zijn aspecten. Het derde probleemveld is de politiek: het is het probleem van de democratie, niet zozeer op het vlak van de procedures, maar vooral op het vlak van de reële invulling ervan. Het vierde probleemveld ten slotte ligt op het culturele vlak: het is het probleem van de toegenomen spanning tussen

het globale en het lokale (cf. de problematiek van de multiculturele maatschappij).

De volgorde waarin ik de probleemvelden aanstip is enkel nominaal van aard. Ongetwijfeld kan er fel gediscussieerd worden over de volgorde van belangrijkheid. Ook de indeling in de vier velden is voor discussie vatbaar: aangezien de velden op verschillende manieren met elkaar verbonden zijn, zou er zelfs kunnen voor geopteerd worden ze tot één globaal probleemveld samen te smelten. Daarnaast is het evident dat elk van de 'globale' probleemvelden zich in een lokale, specifieke maatschappelijke context op een andere wijze voordoet. De vorm is echter bijzaak. Belangrijk is dat het wetenschappelijk onderzoek zijn maatschappelijke functie en opdracht bepaalt ten opzichte van die vier probleemvelden, die mij de essentiële uitdagingen lijken te zijn voor onze hedendaagse samenleving. Terzake zou ik meteen vijf discussiestellingen willen voorleggen.

#### **Terug naar de wortels**

Eerst en vooral zijn de bovengenoemde problemen van die aard dat ze niet langer geanalyseerd kunnen worden aan de hand van de oude, traditionele denkmodellen alleen. De grootste uitdaging waar het sociaal-wetenschappelijk onderzoek momenteel voor staat, is het uitwerken van vernieuwde analysecategorieën waarmee inzicht kan verschaft worden in de complexe maatschappelijke realiteit. Dat betekent zeker niet dat alle oude denkmodellen zomaar volledig overboord moeten worden gegooid. Niemand kan tabula rasa maken met zijn verleden. Wel moeten ze voortdurend op hun bruikbaarheid getoetst worden en waar nodig grondig herzien of desnoods inderdaad aan de kant gezet worden. Dat is slechts mogelijk als het sociaal-wetenschappelijk onderzoek meer ruimte krijgt om zijn fundamentele basisopdracht te vervullen, nl. het 'onbevooroordeeld, systematisch en diepgaand zoeken'. Een niet-vooringenomen nieuwsgierigheid is immers het basisbeginsel van elk wetenschappelijk onderzoek (zowel op het vlak van de humane als van de exacte wetenschappen). Ik realiseer me zeer goed dat deze eenvoudige 'back to the roots'-stelling in de oren van heel wat intel-

lectuelen wellicht heel banaal klinkt. Wij zijn namelijk getraind in het omgaan met een veel meer gesofisticeerd academisch jargon. Als ik echter het huidige wetenschappelijke veld overschouw, lijkt mij die stelling helemaal niet zo banaal. Dat wetenschappelijke veld wordt immers vooral gedomineerd door een soort van wetenschappelijk onderzoek dat in hoofdzaak gebaseerd is op een nogal pronkerig etaleren van alles wat men al kent, in plaats van een onbevooroordeeld zoeken naar wat men nog niet kent. Dat wordt uiteraard sterk in de hand gewerkt door de politieke economie van het wetenschappelijk onderzoek: zowel de institutionalisering als de commercialisering (de voorkeur voor onmiddellijk renderende onderzoeksresultaten) van de wetenschap heeft op dat vlak een belangrijke rol gespeeld. Maar ook de mediatisering van het wetenschappelijk onderzoek moet in dat verband zeker vermeld worden (het zijn immers niet alleen de politici die aan mediatisering onderhevig zijn). De media besteden pas aandacht aan wetenschappelijk onderzoek als de onderzoeker een triomfantelijk eureka-kreet laat horen (al blijkt achteraf vaak dat er eigenlijk nog niets gevonden is). Een onderzoeker die daarentegen zegt dat hij nog aan het zoeken is, is voor de media helemaal niet interessant. De klassieke discussie tussen de rationeel-analytische wetenschap en de 'holistische' para-wetenschap, die vooral de laatste jaren op een zeer sterk gemediatiseerde wijze verloopt, is op dat vlak illustratief. Steevast worden door de media een aantal 'new age-charlatans' tegenover de meest rabiate empiristen geplaatst. De eenzijdige benadering waarmee beide kampen elkaar te lijf gaan, levert uiteraard altijd wel een paar media-genieke momenten op, maar spijtig genoeg wordt daardoor meestal aan de kern van de discussie voorbijgegaan. Het is trouwens opvallend dat in die discussie vrijwel nooit de mening gevraagd wordt van Leo Apostel, nochtans één van de weinige Vlaamse intellectuelen die het holisme onbevooroordeeld én kritisch heeft onderzocht [2]. Maar de genuanceerde stellingen van Apostel zijn natuurlijk moeilijk tot enkele mediatieke one-liners terug te brengen. Ook de discussie tussen de zogenaamde modernisten en post-modernisten wordt in de media veelal op

een eenzijdige en gelijkhebbende wijze gevoerd, waarbij nog nauwelijks enige ruimte overblijft voor een onbevooroordeeld zoeken.

#### **Een radicaal wetenschappelijk onderzoek**

De vier bovengenoemde maatschappelijke problemen zijn van ernstige aard en ze zijn dringend aan een oplossing toe. Geen van alle kunnen zij die oplossing krijgen door 'hier en daar wat aan het systeem te sleutelen'. Een veel fundamentele aanpak is vereist. Een voorbeeld uit de politieke sfeer kan dat duidelijk maken. Om de kloof tussen burger en politiek te dichten worden de laatste tijd in Vlaanderen nogal wat strategieën ontwikkeld om het 'politieke landschap te herverkavelen'. Hoe goedbedoeld dergelijke pogingen ook zijn, in wezen gaat het vooral om de vraag hoe men de verloren stemmen kan terugwinnen. In wezen gaat het dus om niets meer dan politieke marketing. Het is inderdaad niet uitgesloten dat een herverkaveling zal leiden tot een aantal verschuivingen op de electorale markt, maar of daarmee de kloof tussen burger en politicus zal afnemen en de kwaliteit van de democratie zal toenemen, is nog maar de vraag. Ook op sociaal-economisch vlak is een goed voorbeeld te geven. In de sfeer van het huidige crisisbeleid wordt de bescherming van het concurrentievermogen zowat door iedereen centraal gesteld. Het begrip wordt daardoor onaanastbaar en kan nog door niemand fundamenteel ter discussie worden gesteld.

Wetenschappelijke onderzoekers zijn zich voldoende bewust van de ernst van de problemen. Ook het besef dat wat kleine aanpassingetjes links en rechts de problemen niet ten gronde zullen oplossen, is voldoende doorgedrongen. Toch is het voor hen zeer moeilijk om dat in hun wetenschappelijke eindconclusies als dusdanig te formuleren. De institutionele opdrachtgever wil immers vooral geld investeren in zogenaamd 'realistische', onmiddellijk implementeerbare beleidsadviezen. En om de goede verstandhouding met de opdrachtgever niet in het gedrang te brengen (want in de toekomst zal er met die opdrachtgever wellicht nog over onderzoekscontracten moeten onderhandeld worden), zal men de conclusies meestal inderdaad zo 'realis-

tisch' mogelijk opstellen. Om het geheel wat in te kleden met de nodige wetenschappelijke ernst worden dan terloops ook lange termijn-perspectieven aangehaald, maar dat wordt vrijwel nooit au sérieux genomen. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek waarin dergelijk institutioneel, 'administratief' onderzoek de bovenhand haalt, doet in wezen niets anders dan op een actieve (zij het wellicht onbewuste) wijze meewerken aan het verbreden van de kloof tussen burger en politiek, waardoor meteen ook een kloof ontstaat tussen burger en wetenschappelijk onderzoek. Daarom denk ik dat het van essentieel belang is dat het sociaal-wetenschappelijk onderzoek zich 'radicaler' zou opstellen. De term radicaal moet dan wel geïnterpreteerd worden in de etymologische zin van het woord: 'naar de wortels grijpend'. Dat is totaal iets anders dan fanatiek of fundamentalistisch (waar het in de omgangstaal spijtig genoeg vaak mee geassocieerd wordt). Wetenschappelijk onderzoek mag zich niet beperken tot symptoom-bestrijding, maar moet vooral graven naar de wortels van maatschappelijke problemen. Wetenschappers moeten dan ook de moed opbrengen om daarover uitspraken te doen, al maken ze zich daardoor wellicht niet erg populair bij de institutionele geldschietters. Uiteraard maakt de politiek-economische context waarin het sociaal-wetenschappelijk onderzoek gerealiseerd moet worden een dergelijke radicalisering van het onderzoek bijzonder moeilijk. Als men echt bekommerd is om de kwaliteit van ons democratisch bestel, zal men echter ook op dat vlak moeilijke keuzes moeten maken (en eens te meer, het zijn niet alleen politici die momenteel voor wezenlijke keuzes worden geplaatst). Enige zin voor nuancering is ook hier weer op zijn plaats: ik wil het zeker niet voorstellen alsof elk onderzoek dat door een institutionele opdrachtgever is gefinancierd meteen als 'verkochte' onderzoek moet worden beschouwd. De ene institutionele opdrachtgever is inderdaad de andere niet, en veel hangt af van de concrete relatie tussen opdrachtgever en onderzoeker.

Een dergelijke 'radicalisering' van het wetenschappelijk onderzoek mag niet verward worden met intellectuele doemdenkerij. Het heeft geen enkele zin dat intellectuelen pessimistische on-

heilsprophetieën gaan verkondigen (in de zin van: "wij hebben nu de wortels van de problemen onderzocht en onze conclusie is: redde wie zich redden kan, want de boel is finaal naar de knoppen!"). Zo'n boodschap naar het publiek toe zou de politieke apathie en het egocentrisme alleen maar doen toenemen. Het is immers niet omdat men op basis van onderzoek pleit voor radicale hervormingen dat men daarom meteen aan doemdenken doet. Een dergelijke associatie is één van de retorische truukjes die in het dominante discours voortdurend worden toegepast en vooral door de media veelvuldig worden geëxploiteerd. Ook de gelijkschakeling van 'fundamentele hervormingen' met 'niet-realistisch' en 'utopisch' behoort tot de retorische trukendoos waaruit de media graag putten. Dit illustreert de moeilijke relatie tussen de media en het wetenschappelijk onderzoek: de onderzoeksresultaten worden door de media veelal bekeken door de ideologische bril van de 'gevestigde macht' (om nog maar eens een uit de mode geraakt term te gebruiken). Het geradicaliseerde onderzoek zal zich vooral daartegen moeten wapenen. Zolang geradicaliseerd wetenschappelijk onderzoek enkel door die ideologische bril bekeken wordt, zullen radicale hervormingen inderdaad altijd als doemdenkerij of academische dagdromerij afgedaan worden. Het is pas naarmate er in onze 'pluralistische' media voldoende ruimte gecreëerd wordt om wetenschappelijk onderzoek ook eens vanuit een andere bril te bekijken, nl. die van de niet-gevestigde macht (zie verder), dat discussies over wetenschappelijke materies ook een stimulans zouden kunnen vormen voor een ruimer maatschappelijk debat.

#### **Macht zichtbaar maken**

De vier maatschappelijke probleemvelden tonen aan hoe de maatschappelijke werkelijkheid alsmäär complexer is geworden. Door de mondialisering wordt het voor het publiek steeds moeilijker te weten te komen waar de reële machtscentra liggen en hoe ze functioneren. Hier is trouwens de oorsprong te vinden van de politieke apathie. Ondanks de ontzaglijke hoeveelheid zogenaamde informatie waarmee we in onze 'mediamaatschappij' overspoeld worden,

blijft essentiële informatie over de maatschappelijke besluitvormingsprocessen voor de burger even ontoegankelijk als pakweg een halve eeuw geleden. Mensen hebben geen zicht meer op de macht. Precies daar is voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek een zeer belangrijke taak weggelegd: machtsstructuren aan de oppervlakte brengen en zichtbaar maken ("making power visible" [3]). Wil het sociaal-wetenschappelijk onderzoek zijn relevantie behouden, dan zal het vooral daarop gericht moeten worden. Maar ook hier is enige verduidelijking aangewezen. Het centraal stellen van de machtsproblematiek is zeker geen pleidooi voor het terug oprakelen van oude en simplistische complottheorieën. Een ernstige analyse van machtsprocessen is helemaal niet gebaat bij goed klinkende slogans. De "dialectiek van de controle" [4] zit heel wat ingewikkelder in elkaar. Macht speelt zich niet alleen af op het structurele vlak, maar ook op het interactionele vlak. Bovendien lijkt het mij zeer belangrijk dat een machtsanalyse zich over twee niveaus uitstrekt: niet alleen het niveau van diegenen die zeer veel macht hebben, maar ook het niveau van diegenen die weinig macht hebben. Machtsprocessen doen zich immers nooit op een monolithische wijze voor. Er zijn geen sociale groepen die alle macht hebben, evenmin als er groepen zijn die geen enkele macht hebben. Macht is niet een ding op zich, maar vooral een asymmetrische relatie tussen groepen met een hoge mate van autonomie en groepen met een hoge mate van afhankelijkheid. Zelfs in de meest repressieve machtsrelatie is de machthebber ook in zekere mate afhankelijk en beschikken de onderdrukten in zekere mate over macht. Het is die dialectiek van de controle die nauwkeurig onderzocht moet worden. Het zichtbaar maken van de macht mag zich dus niet beperken tot het blootleggen van de machtsprocessen van de 'gevestigde macht' - een eenzijdige concentratie daarop zou wel eens tot een fatalistische houding kunnen leiden - maar moet zich ook inlaten met het onderzoek van de dynamiek van niet-gevestigde, gedomineerde machtsprocessen. Het is dus niet alleen de politiek die meer democratisch zou moeten worden ingericht, ook het sociaal-wetenschappelijk onderzoek heeft zijn democratische

taak. Op mediavlak betekent dat onder andere dat men niet alleen de aandacht moet richten op de macht van de media en de beeldcultuur, maar dat men tevens de misschien smalle autonomie-marge van de mediagebruiker grondig op haar relevantie moet onderzoeken; dat men niet enkel de 'officiële' openbaarheid, maar ook de 'tegen-openbaarheid' voortdurend in de analyse moet betrekken; en dat beschouwingen over cultuur ook rekening moeten houden met wat zich op het niveau van de 'subculturen' afspeelt.

### **Structuur en levensstijl**

Welke weg men ook inslaat om een oplossing te zoeken voor maatschappelijke problemen, het zal onvermijdelijk gepaard gaan met zware inspanningen en moeilijkheden, niet alleen op het niveau van de structuren (heel wat sterke economische en politieke belangen zijn erbij betrokken), maar ook op het niveau van de levensstijl van ieder van ons (maar dan niet in de betekenis die handige reclamejongens aan die term geven, maar wel zoals mensen als Pierre Bourdieu [5] en Anthony Giddens [6] die term invullen). Een tweetal voorbeelden kunnen dat verduidelijken.

De verkeersfiles in onze steden zijn één van de meest besproken ecologische problemen (met een duidelijke economische dimensie trouwens). Het is evident dat dat probleem niet kan opgelost worden door het aanleggen van nog meer en nog bredere autowegen (dat is trouwens één van de meest typische pseudo-oplossingen in de aard van 'hier en daar wat sleutelen'). Vrijwel alle verkeersspecialisten zijn het erover eens dat het probleem alleen maar kan worden opgelost door een drastische beperking van het privé-vervoer en een betere uitbouw van het openbaar vervoer. Een dergelijke aanpak druist echter zeer zwaar in tegen de economische belangen van o.a. de automobielandustrie. Bovendien zou het nogal wat gevolgen hebben voor de fiscale inkomsten van de overheid. Ook de reeds zwaar beproefde tewerkstelling zou er ongetwijfeld onder lijden. Dit zijn allemaal zware problemen op het structurele niveau. Maar ook op het niveau van de levensstijl zal een inperking van het privé-vervoer op zeer ernstige weerstanden stui-

ten. Welke beleidsmaker durft het aan openlijk aan het publiek te zeggen: "vanaf nu zal je je eigen wagen enkele dagen per week in de garage moeten laten staan, of misschien zal je hem wel moeten inruilen tegen een trein- en tramabonnement"? Of men dat nu sympathiek vindt of niet, koning auto van zijn voetstuk halen is in onze consumptiemaatschappij een belangrijke ingreep op de levensstijl van mensen. De auto werd in het verleden zodanig gepromoot dat hij een belangrijk onderdeel is gaan vormen van de sociale praktijk volgens dewelke mensen hun leven organiseren (zij het misschien meer om zijn symboolwaarde dan om het instrumenteel nut ervan). Het oplossen van slechts één van de ecologische problemen zal dus niet alleen zware structuurherformingen vragen, maar het zal ook een grondige reorganisatie van de levensstijl van mensen noodzakelijk maken.

Ook andere maatschappelijke problemen kunnen slechts opgelost worden als grondige ingegrepen wordt op het structurele niveau én op het vlak van de levensstijl. De werkgelegenheidsproblematiek bijvoorbeeld zal in de toekomst onvermijdelijk met die tweedeling te maken krijgen. Koppig blijven streven naar voltijds werk voor iedereen is op termijn wellicht onhoudbaar (behoort dat trouwens ook niet tot de categorie van hier-en-daar-wat-sleutelen-oplossingen?). Een fundamentele herverdeling van de arbeid zou wel eens de enige uitweg kunnen zijn. Toch zal arbeidsherverdeling op heel wat structurele problemen stuiten (welke invloed zal het bijvoorbeeld hebben op de koopkracht van de consumenten?). Daarnaast zal het ook een wezenlijke heroriëntatie van onze levensstijl vergen, want het hebben van een job is in onze maatschappij nog steeds een belangrijk onderdeel van de dominante levensstijl. Hoe zullen mensen wiens levensstijl gevormd is door onze van arbeidsethos doordrongen cultuur tegen mensen aankijken die slechts een deeltijdse of helemaal geen job hebben. Dat is een vraag waar onze huidige werklozen allicht een goed antwoord op kunnen geven. Als een fundamentele herverdeling van de arbeid inderdaad noodzakelijk zou blijken, is het nu al duidelijk dat in de toekomst niet de werklozen (waarvan nogal eens beweerd wordt dat ze niet

'willen' werken) het maatschappelijk probleem zullen zijn, maar integendeel de levensstijl van al die workaholics, die niets anders doen dan werken.

Om die reden lijkt het mij van belang dat het sociaal-wetenschappelijk onderzoek zijn aandacht zowel op het structurele niveau als op het gebied van de levensstijl richt. Hier is trouwens de belangrijkste reden te vinden voor de noodzaak van werkelijk interdisciplinair onderzoek. Om die reden is de gelijkhebbende wijze waarop de discussie tussen de zogenaamde 'modernisten' en de zogenaamde 'postmodernisten' vaak gevoerd wordt, en waarbij de modernisten vaak gemakkelijks halve geassocieerd worden met de 'structurele' benadering en de postmodernisten met de 'levensstijl'-benadering, wetenschappelijk totaal steriel en maatschappelijk volkomen irrelevant is.

#### **Mediatisering: ja, maar...**

Tot slot is het duidelijk dat in elk van de genoemde maatschappelijke problemen de media een belangrijke rol spelen, al was het maar omdat de discussie over die problemen steeds meer op een gemediatiseerde wijze verloopt. De symbolische representatie van en de beeldvorming over een probleem is zeer vaak een onderdeel van het probleem zelf. Als een verschijnsel als een economische crisis vooral 'in beeld gebracht' wordt als een probleem van 'te veel werknemers die te hoge lonen verdienen', dan wordt inderdaad een maatschappelijk interpretatiekader vastgelegd waarbij 'rationalisering ter beveiliging van het eigen concurrentievermogen' als enige realistische oplossing naar voren komt. Bij die symbolische representatie spelen de media uiteraard een belangrijke rol. In de voorgaande paragraaf heb ik er bovendien op gewezen dat aan de vier maatschappelijke problemen ook telkens een levensstijl-aspect verbonden is. De media zijn op hun beurt een niet te verwaarlozen onderdeel van en vaak een inspiratiebron voor de uitbouw van een levensstijl. Televisie is, zowel als informatie- als als *ontspanningsmedium*, eveneens een onderdeel van de sociale praktijk van de kijker, die het medium gebruikt bij de organisatie van zijn sociale activiteiten. In die zin kunnen de

media uiteraard een rol spelen bij de bestending of de verandering van de levensstijl. De media hebben ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld bij het promoten van de consumptiemaatschappij en de daaraan verbonden levensstijlen, maar diezelfde media hebben onmiskenbaar ook een rol gespeeld bij de toegenomen bewustwording op vlak van het milieu.

Toch moet men vermijden in een al te gemakkelijk en misleidend 'mediacentralisme' te vervallen. Het is niet omdat de media een belangrijke rol spelen dat ze daarom ook een allesoverheersende rol vervullen. Televisie mag dan wel een belangrijke rol spelen in de vorming van een levensstijl, dat neemt niet weg dat de levensstijl in de eerste plaats gevoed wordt door de concrete sociale realiteit waarin mensen dagelijks leven. *Hoeveel er bijvoorbeeld maandelijks op het loonbriefje staat en in welke mate er zekerheid is dat hetzelfde bedrag er ook de volgende maanden zal opstaan, is nog altijd een veel sterkere inspiratiebron voor de levensstijl dan de meest 'fantastische' televisie.* In verband met de symbolische representatie moet erop gewezen worden dat het zeer vaak niet de mediaprofessionals zijn die daarbij de eerste viool spelen. De media zijn in grote mate afhankelijk van institutionele bronnen die de basiscategorieën aanreiken volgens dewelke de behandelde thema's gedefinieerd worden. Het zijn die 'primary definers' die de data aanbieden die dan naderhand door de media in een publiek idioom vertaald worden [7]. Als bijvoorbeeld enkele jaren geleden de Golfoorlog door de media als een zeer 'cleane' oorlog in beeld gebracht werd, dan was dat niet zozeer te wijten aan de alomtegenwoordigheid van CNN, maar vooral aan het feit dat de Amerikaanse overheid, die op dat moment als informatiebron zo goed als een monopolie had, het zelf op die manier wenste te definiëren. Ook de veel besproken mediatisering van de politiek - die ongetwijfeld een wezenlijk politiek probleem is - moet in zijn juiste context geplaatst worden. De fundamentele oorzaak van die mediatisering is vooral te vinden in iets dat niets met de media zelf te maken heeft, met name in de hierboven genoemde depolitisering van de politiek. Politici die minder en minder bij machte zijn de krachtlij-



nen van hun beleid zelf te bepalen, maar voor dat beleid wel regelmatig verantwoording moeten afleggen voor hun kiezers, zullen er zeer snel toe geneigd zijn hun energie vooral te besteden aan 'policy image building' in plaats van aan 'policy making' zelf. Het is die reeds lang aan de gang zijnde verschuiving van de politieke machtsstructuur die de politici als het ware naar de media toedrijft en na verloop van tijd bij velen inderdaad een 'mediageile' houding doet ontstaan. Hetzelfde politiek-maatschappelijke ver-

*schijnsel, dat de basis vormt voor de kloof tussen burger en politiek, ligt eveneens aan de oorsprong van de mediatisering van de politiek. Of anders uitgedrukt: de kloof tussen burger en politiek en de mediatisering van de politiek liggen logisch in elkaars verlengde. Het is precies omdat er een reële kloof bestaat tussen de burger en de *politicus* dat we ook *geconfronteerd* worden met een steeds toenemende mediatisering van de politiek.*